

ԳՐԻԳՈՐ ՇՂԹԱՅԱԿԻՐ՝ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

(1715-1749)

Մինչ Տարօնի վանքին մէջ աղօթքի և ճգնութեան օրեր կ'անցընէր Գրիգոր Վրդ. Շիրուանցի, ասոյն Պոլսոյ մէջ նոր պատրիարքութեան բարձրացած իր ուսումնակիցը և բարեկամը, Յովհաննէս Վրդ. Բաղիշեցի, մայրաքաղաքին մեծամեծներուն հաւանութեամբ կը յանձնարարէր որ Ս. Պատարագի մէջ իբրև Երուսաղէմի պատրիարք յիշատակեն Տարօնի վանքին առաջնորդ Գրիգոր եպիսկոպոսը (1715 Սեպտ. 13): Պոլսոյ մէջ տրուած այս որոշումը կը հաղորդուի Էջմիածին, Աստուածատուր կաթողիկոսին, որ մեծապէս կ'ուրախանայ, վասնզի լաւ կը ճանչնար Շիրուանցիին բարձր արժանիքները, և կը հրամայէ որ Գրիգոր վարդապետ Տարօնէն մեկնի Երուսաղէմ և ստանձնէ առաքելական Աթոռին ծառայութեան ծանրակշիռ գործը: Գրիգոր վարդապետ, շատ մը մերժումներէ ետք, ի վերջոյ կը ստիպուի ընդ առաջ երթալ ազգին որոշման և 1717 տարւոյ Վերափոխման տօնին (Օգոստ. 18) կը հասնի Կ. Պոլիս: Կոլոտ սրտաշարժ խօսքերով և արցունքներով կ'ողջունէ իր հայրապատիւ բարեկամը:

«Ո՛վ սուրբ տեղեաց պսակադիր,

Խոնարհեցար և եկիր,

Երեսս ի հող և մօխի,

Ճանապարհիդ որ եկիր» (Հաննայ, էջ 128):

Շիրուանցին, հող իմանալով Երուսաղէմի տաղնապալից գրութեան սրտայոյղ մանրամասնութիւնները, իբրեւ Երուսաղէմի Պատրիարք 1717 Հոկտ. 2ին կը գրէ իր անդրանիկ կոնդակը և կը ղրկէ Երուսաղէմ, որով,

1. — Իրեն լիազօր փոխանորդ կը կարգէ Երուսաղէմացի Յովհաննէս (Հաննայ) վարդապետը, և անոր կը յանձնէ Ս. Աթոռին բոլոր գործերուն, գոյքերուն, մուտքին և ելքին հսկողութիւնը:

2. — Գանձապետ կը նշանակէ Մահտեսի Մարկոսը, իրեն օգնական տալով Կիւրեղ վարդապետը, Տէր Մկրտիչը, Մահտեսի Եւսեպի Թալֆան, Մահտեսի Մկրտիչն ու Մահտեսի Պետրոսը:

3. — Մահտեսի Մարկոս գանձապետին կը հրամայէ որ իր հինգ օգնականներուն գիտութեամբ և փոխանորդ Յովհաննէս վարդապետին միջոցաւ յանձանէ Ս. Աթոռին պէտքերը և ի հարկին վճարէ պարտքերը:

4. — Բոլոր միաբանները կը յորդորէ որ հնազանդին իր փոխանորդին և օգնեն իրարու:

5. — Յովհաննէս վարդապետին կը պատուիրէ որ իշահ Աթոռին աշխատի եւ ըլլայ անաչառ ամէնուն հանդէպ:

Գրիգոր պատրիարք ցոյց տալու համար հասարակութեան թէ ո՛րքան ծանր պարտքի տակ կը հեծէր Երուսաղէմի Աթոռը, երկաթէ դժուարակիր չղթայ մը կ'անցընէ վիզէն և բանալիով կը կղպէ, ուխտելով որ պիտի չհանէ զայն մինչև որ Ս. Աթոռը ազատուի պարտքի իր կապանքներէն: Այսպէս, վիզը չղթալու, գերիի մը նման, Գրիգոր պատրիարք կը կենայ Պոլսոյ եկեղեցիներուն ղոններուն առջև՝ հանգանակելու համար բարեպաշտներուն նուէրները և ազատելու ազգին պանծալի Աթոռը պարտապահանջներու անտանելի նախատինքներէն: Այդ պատճառաւ է որ ժողովուրդը տուած է իրեն Շղթայակիր մակդիրը, որ այսօր շատ մը պատուանուններէ աւելի քաղցր կը հնչէ մերականջներուն:

Մինչդեռ Ս. Յակովբեանց մայրավանքին ծանրակշիռ պարտքերուն ահարկու մղձաւանջը կը տանջէր Շղթայակրի հոգին, նոր փորձութիւն մը երևան կ'ելլէ յանկարծ, այսինքն Ս. Յարութեան հինաւուրց տաճարին նորոգութեան հարցը, զոր յոյները և լատինները յարուցած էին: Հսկայական ծախքեր պահանջող այդ ձեռնարկն ալ կ'աւելնար Շղթայակրի արդէն իսկ ծանրաբեռն ուսերուն վրայ: Բայց Աստուծոյ օգնութեամբ և Յովհաննէս Կոլոտի և ազգին գլխաւորներուն ձեռնաշնորհութեամբ կարելի եղաւ Սուլթանէն ըստանալ յատուկ հրամանագիր, որով հայերը կ'արտօնուէին նորոգելու Ս. Յարութեան մեծ տաճարին մէջ իրենց սեփական սըր-

բառերով հիշեցրեց: Թագաւորական հրամանագիրը կը դրկեն Հաննայ վարդապետին և կը պատուիրեն որ անվարան սկսի նորոգութեան գործին: Կը չփոթի Հաննայ, վասնզի ոչ մէկ դահեկան ունէր պատրաստ, բայց յոյսը դրած Աստուծոյ, և իր պատուական Պետին անձնուիրութեան վերայ, կը ձեռնարկէ վերաշինութեան, և ոչ միայն մեր, այլ և մեր կողմէ Գպտիներուն և Ասորիներուն տրամագրուած սրբատեղիներն ալ վայելչապէս կը նորոգէ:

Գրիգոր և Յովհաննէս պատրիարքներու դիմումով Աստուածատուր կաթողիկոս նուիրակներ կը հանէ որպէսզի հանգանակութիւններ կատարեն և օգնեն Երուսաղէմի Աթոռին: Շղթայակիր հետզհետէ հասնող զումարներով կը հատուցանէ Ս. Յարութեան նորոգման ծախքերը, կը վճարէ մաս առ մաս Ս. Աթոռին պարտքերը և կը զնէ զանազան հասութարեր կալուածներ Յոպպէի մէջ:

Այսպէս Գրիգոր պատրիարք երկու տարի և չորս ամիս կը մնայ Պոլիս և գործերը բաւական կարգի կը դնէ, ապա մայրաքաղաքին մէջ իրեն փոխանորդ կը նշանակէ Յովհաննէս Կոլոտ պատրիարքը եւ 1720 Փետրուարին ցամաքի ճամբով կ'ուղևորի դէպի Երուսաղէմ: Երբ կը հասնի Հալէպ կը մնայ հոն ժամանակ մը և կը նորոգէ Հոգեւորներ: Ապա կը մտնէ Դամասկոս: Դոն ալ կարևոր նորոգութիւններ կ'ընէ եկեղեցիին և Հոգեւորներ վրայ, և պարտքեր կը վճարէ: Վերջապէս Երուսաղէմ կը հասնի 1721 Փետր. 12ին: Իր սրբութեան և առաքինութեան համբաւը իրմէ առաջ հասած էր Երուսաղէմ, որուն բնակիչները խուռն բազմութեամբ կը փութան գիմաւորելու Առաքելական Աթոռին զարմանալի Կալանաւորը:

Շղթայակիր անմիջապէս գործի կը ձեռնարկէ Ս. Աթոռը բարեկարգելու նպատակով: Նախ կը կանոնաւորէ Միաբանութեան կենցաղը և կը սանձահարէ այն միաբանները որոնք անոպայ կեանք մը վարելու վարժուած էին: Ամէնօրեայ եկեղեցական պաշտամունքներուն վայելուչ կերպով կատարումը իրագործելու համար հեղաբարոյ և հաւատացեալ կրօնաւորներ կը կոչէ պաշտօնի: Ան կը զնահատէր իւրաքանչիւրին արժանիքը. լաւերը կը քաջա-

լերէր իսկ վատերը կը խրատէր ու կը սաստէր: Իր անձին օրինակը ամենէն վերը կը փայլէր իբրեւ լուսաւոր տիպար սրբութեան, վեհանձնութեան և աշխատասիրութեան:

Շղթայակիր վիզէն դեռ կախուած կը մնար պարտքերու շղթան: Ան թէ և յաջողած էր մուրհակներուն կարևոր մէկ մասը վճարել, շատ մը կալուածներ և թանկագին իրեր գրաւէ ազատել, և նոյնիսկ նորոգել ու շինել զանազան կալուածներ, այսու հանգերձ էջը հասած իր նպատակակէտին որ էր Ս. Աթոռը իսպառ ազատել պարտքերու բեռէն: Նոյնիսկ փափաք յայտնեց որ քաղաքէ քաղաք և գիւղէ գիւղ շրջի և նուէրներ հանգանակէ, բայց մայրաքաղաքի ազգայիններու ժողովը յարմար չտեսաւ այդ ձեռնարկը, և ուրիշ միջոցներ խորհեցաւ վանքին օժանդակելու համար:

Ութ տարիներ արդէն անցած էին երբ Գրիգոր պատրիարք իր պարանոցէն կախած էր խորհրդաւոր շղթան: Այդ միջոցներուն կաթողիկոս ընտրուած էր Կարապետ Բ. Ուլնեցի (1726) և կը գտնուէր Կ. Պոլիս: Հոն էր նաև Հաննայ վարդապետ, Թովմաս և Յակոբ վարդապետներուն հետ, ուր գացած էին Շղթայակիր հրամանով, եպիսկոպոսական աստիճան ստանալու նորոգութիւններու կաթողիկոսէն: Այնտեղ կը կատարուի խորհրդակցութիւն մը ազգին հոգևոր և մարմնաւոր իշխաններուն մասնակցութեամբ և կ'որոշուի զրել Գրիգոր պատրիարքին որ այլևս հանէ շղթան իր վիզէն, քանի որ Աստուած ազատած էր Ս. Աթոռը այնքան պարտքերէ և վտանգներէ: Անոնք գիտել կուտան որ այդ շղթան նախատինք մըն էր ամբողջ ազգին: Եւ գործնական կերպով ցոյց տալու համար իրենց կարեկցութիւնը հինգ հազար դահեկան ալ կը յանձնեն Հաննայ վարդապետին որ նամակին հետ տանի իր Պետին: Ազգին կամքին առջեւ տեղի կուտայ հեղահոգի պատրիարքը եւ լալով համբուրելէ ետք կը հանէ վիզէն այն շղթան զոր կրած էր իբրեւ պանծալի շքանշան մը: Ատկէ յետոյ էր որ առաջին անգամ ըլլալով Շղթայակիր կը բարձրանայ Առաքելական Աթոռ և կը պատճառէ մեծ ուրախութիւն Միաբանութեան և ժողովուրդին: Պարտքերու ամբողջական ջնջումը կ'իրականանայ 1728ին, Շղթայակիր ընտրութենէն տաս տարի վերջ:

Պոլսոյ մէջ կարապետ կաթողիկոս, Եովհաննէս պատրիարք և Հաննայ եպիսկոպոս խորհրդակցաբար կ'որոշէն որ Երուսաղէմի Աթոռը այնուհետև չմիացուի Պոլսոյ Աթոռին և աշխարհական նազըրներ գործակալ չգրուին Աթոռին իբրև վերակացու, այլ Երուսաղէմի պատրիարքութեան կոչուին Միաբանութեան մէջէն իրենց ծառայութեամբ, փորձառութեամբ և սրբութեամբ արժանաւորագոյն անձեր: Այս որոշման անշուշտ համամիտ էր նաև Ս. Աթոռոյ պատրիարքը:

Բայց Շղթայակիր դեռ ունէր ուրիշ տագնապներ իր առջև: Ծոպաղատիկը, որ հայոց և յունաց միջև աղէտալի կոիւնքն էր տեղի տուած էր անցեալին, ահա նորէն կը հանդիպէր 1729ին: Շղթայակրի հեռատես միտքը կը ճգնի առաջքը առնել այդպիսի ողբալի շփոթութիւններու, եւ մասնաւոր աղօթքներով կը դիմէ Աստուծոյ զթութեան: Վերջապէս կը մօտենայ վտանգաւոր թուականը: Յոյներն ալ իրենց կարգին տրամադրութիւն կը ցուցնեն խաղաղ լուծման մը. կ'ընդունին Շղթայակրի առաջարկը, որուն համաձայն յոյներու Զատկին, որ հայոց ալ Ծաղկապարդն էր, մինչև իրենց արարողութեանց վերջանալը ոչ մէկ հայ պիտի մահէր Ս. Յարութեան Տաճարը, և փոխադարձաբար հայոց Զատկին ալ ոչ մէկ յոյն ոտք պիտի կոխէր հոն, բացի տաճարին մէջ բնակող միաբաններէն: Երկուստեք ընդունուած այս կարգադրութիւնը կը հաղորդուի կառավարութեան և յատուկ արքայական հրամանագրով կը հաստատուի, և իւրաքանչիւր ազգ առանձին խաղաղ սրտով կը կատարէ Փրկչին յարութեան հրաշափառ տօնը:

Շղթայակրի շինարարական ձեռնարկներուն մեծ օժանդակ հանդիսացած է Ակնցի Սեղբեստրոս կամ Սեղբոս Ամիրայ Երեւանեանց, որ 1727ին Պոլսէն Երուսաղէմ ուղևորի կուգայ հետը բերելով՝ Ս. Յակոբեանց Տաճարը ձեփելու և բռնելու արտօնագիրը, զոր Շղթայակիր Բ. Դուռնէն խնդրած էր Յովհաննէս Կոլոտի միջոցաւ: Սեղբոս Ամիրան Երուսաղէմ կը մնայ նորոգութեան ամբողջ ընթացքին և կը խրախուսէ պատրիարքը որ բան մը պահաս չմնայ: Այս առթիւ է որ ճարտար նշարիչ տիրացու Յովհաննէսի ձեռքով գրծ-

ուած ընտիր պատկերներով կը զարդարեն տաճարին պատերը: Նոյնպէս հաճոյատեսիլ յախճապակներով կը պննեն տաճարին որմերուն ներքին մասերը և յարակից մատուռներու որմերը: Սեղբոս Ամիրան շատ յիշատակներ կը թողու Ս. Երկրին մէջ եւ ժամուցներ կը սահմանէ ժամարարներուն, որպէսզի ամէնօրեայ պատարագներու միջոցին յիշեն իր հին և նոր նշնցեալները:

Բացի Սեղբոս Ամիրայէն, Տարսիսիցի — Կեսարիոյ գիւղերէն մին — Մելիտոն Ամիրան և իր տիկինը Նազլը, և Սեբաստացի Մահտեսի Եսայի կը զարդարեն Ս. Յակոբը զանազան շինութիւններով:

Երբ Շղթայակիր կ'ուրախանար տեսնելով Ս. Աթոռին բարգաւաճումը և եկեղեցիներուն պայծառանալը, դառն հարուած մը վշտանար ըրաւ զինք. ասիկա իր անձնուէր և հաւատարիմ աթոռակալին Հաննայ վարդապետի մահն էր: Հաննայ տասնեակնիք տարիներ մեծամեծ գոռուութեանց և նեղութեանց մէջ ձեռնհասօրէն վարած էր փոխանորդի պաշտօնը, իր մահը կը զրկէր Շղթայակիրը Աթոռին ամենէն աւելի նուիրուած և կարող իր օգնականէն: Շղթայակիր այնքան կը սիրէր եւ կը գնահատէր իր գործակիցը որ իր իսկ ձեռքով գերեզման իջեցուց և հանգչեցուց անոր մարմինը (1733 Յուս. 11):

Հաննայ վարդապետին մահէն յետոյ Շղթայակիր կը ջանայ յարմար փոխանորդ մը ձեռք բերել: Ոմանք կ'ուզէին Գաբրիէլ վարդապետը, զոր ստիպուած կ'ընդունի Շղթայակիր, մինչև որ Պոլսէն կուգայ Յակոբ վարդապետ Նալեան, Կոլոտի աշակերտներէն, և կը դառնայ Շղթայակրի զնահատութեան և վստահութեան առարկայ և կը ստանձնէ Ս. Աթոռին գործերը, օգնելու համար Ս. Պատրիարքին իր ձեռութեան օրերուն:

Եւ սակայն մեծագոյն տագնապը դեռ նոր երեւան պիտի գար, որ էր յունաց փորձը Ս. Յակոբն ու հայկական բոլոր սրբալայրերը խլելու հայոց ձեռքէն: Անոնք նման փորձ մը կատարած էին Տարսնեցի Աստուածատուր պատրիարքի ժամանակ (1657) և ձախողած էին: Այս անգամ, օգտուելով իրենց բարեկամ կարգ մը ազգեցիկ թուրք պաշտօնեաներու վայելած դիրքէն, կը կրկնեն իրենց ոտնձգութիւնը: Շղթայակիր և Կոլոտ, ազգին զլխաւորներուն հետ կը

լծուին տենդագին աշխատանքի, ազատելու համար ազգին սեպհական սրբավայրերն ու սրբազան իրաւունքները: Նախան Յակոբ վարդապետ կը տանի Պոլիս մեր իրաւունքները հաստատող արքայական հրովարտակները, և Շղթայակիր կը ստիպուի յանձն առնել երկար ու տաժանելի ուղևորութիւն մը դէպի Պոլիս, ուր կը հասնի 1736 Յուլիս 23ին, Ս. Յակոբեանց մայրաւանքը նորէն ազատագրելու համար յափըշտակիչներու անիրաւի ճիրաններէն: Իր և Կոլոտի ճիգերն ու աղօթքները, Մուրատեան Յարութիւն Ամիրայի և Շէյխիւլ-իսլամին գիշերախառն միջնորդութիւնները ի վերջոյ կը յաջողին ստանալու Սուլթանէն Ս. Յակոբի վրայ հայոց պատմական իրաւունքը վերահաստատող գիրը:

Հազիւ խաղաղած էր յունաց յարուցած փոթորիկը երբ լատին միաբաններ Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ զանազան ոտընձըղուծիւններ կ'ընեն հայոց դէմ և կը ջանան խափանել մեր կարգ մը իրաւունքները: Շղթայակիր համբերութեամբ կը ջանայ որ բարեկամական միջոցներով համոզէ լատինները ետ կենալու իրենց անիրաւ ընթացքէն: Ի վերջոյ կը ստիպուի գառնալ Երուսաղէմ և անձամբ վերահաստատել տալ հայոց վտանգուած իրաւունքները: Ան Պոլիս մնացած էր չորս տարի և ենթարկուած մեծամեծ ծախքերու, յունաց և լատինաց ստեղծած վէճերուն երեսէն:

Ուրախ օրեր հազիւ թէ պիտի տեսնէր Շղթայակիր և անա նորէն գոյժ մը որ խոցեց իր սիրտը խորապէս. իր մեծ գործակիցը և Ս. Աթոռին ամենէն կարող պաշտպանը, Յովհաննէս պատրիարք Կոլոտ վախճանած էր ի Պոլիս 1741 Փետր. 13ին, մինչ կը յուսար իր ծերութեան օրերն անցընել Երուսաղէմի մէջ, իր եղբայրակցին մօտ, որ իրեն համար յատուկ յարկաբաժին մը չինած էր: Տրտմեցաւ Շղթայակիր, բայց իր սուգին մէջ կը նշմարէր յոյսի նշոյլ մը յանձին պատրիարքութեան բարձրացած նախնան Յակոբ վարդապետին, որ Կոլոտի ամենէն տաղանդաւոր ձեռնասունն էր և Ս. Յակոբին մատուցած էր արդէն անմուռանալի ծառայութիւններ:

Շղթայակիր պատրիարքին շատ բան կը պարտին նաև Ս. Յակոբեանց Զեռագրատունն ու Գանձատունը: Զեռագիրները, որ ողբալի վիճակի մը մատնուած էին, ազատելու համար փճացումէ, ան գրեց Յովհաննէս Կոլոտին և խնդրեց վարպետ կազմարար մը: Կոլոտ ուղարկեց Գրիգոր ա-

նուն ճարտար արհեստաւոր մը որ նորոգեց վնասուած ձեռագիրները և կաշեպատ կողքեր անցուց, որոնց վրայ երկաթագիր կազապարով դրոշմուած է Գրիգոր պատրիարքի անունը: Իսկ Գանձատունը մեծապէս ճոխացաւ Շղթայակիր շնորհիւ ստացուած թանկագին զգեստներով և անօթներով, որոնք հայկական ստեղծագործութեան և ոսկերչութեան հիանալի նմոյշներ են:

Շղթայակիր Ս. Յակոբեանց վանքին յարակից զանազան տուններ գնելով կը միացնէ վանքին և բոլորը կը շրջապատէ յատուկ պարիսպով, այնպէս որ վանքը բաւական կ'ապահովուի արտաքին ոտընձըղութեանց դէմ, որոնցմէ յաճախ տառապած էր անցեալին: Ներկայ օրերուն ալ մեծ օրհնութիւն մը եղաւ այդ և շատ կեանքեր և ինչքեր ապահովութիւն գտան Ս. Յակոբի օրհնեալ պարիսպներէն ներս:

Շղթայակիր կեանքին վերջին տարիներն ալ ազատ չմնացին ներքին ու արտաքին վիշտերէ, բայց ան հեղութեամբ և համբերութեամբ կրեց այդ բոլորը և մինչև վերջը մնաց առաքելի հետևող իր փրկչին: Իր տառապած մարմինը դադրեցաւ գործելէ 1749 Փետր. 12ին, ութսունամեայ հասակին մէջ: Իր մահը մեծ սուգ պատճառեց միաբանութեան և բովանդակ ազգին: Ան իր ետև կը թողուր սակայն սուրբ և մեծ մարդու մը համբաւը և յիշատակը, որ մինչև այսօր պարծանքի նիւթերէն մին է Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան:

Այսօր դժխեմ բախտին բերումով մենք զրկուած ենք իր գերեզմանին այցելութիւն մը տալու երջանկութենէն, թէպէտև անոր դամբանը հազիւ հարիւր մէթր հեռու է մեր շրջանակէն, իր քաղցր անունը սակայն ամէն օր կը հնչէ տնօրինական սրբավայրերու խնկաբոյր կամարներուն տակ, Ս. Պատարագի ընթացքին, իր համանուն մեծ պաշտօնակցին, Պարոնտէր Գրիգորի անուան հետ:

Իր մահուան երկրորդ դարադարձը կը խորհինք թէ յարմարագոյն առիթ մըն էր այս երկու սրբազան հայրապետները անցընելու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Տօնացոյցին մէջ, վասնզի երկուքն ալ իրենց սրբակրօն կեանքով փայլած են իրենց ժամանակին և կը փայլին մինչև այսօր, իբրև պանծալի տիպարներ՝ Հայ Եկեղեցւոյ մեծ հայրապետներու շարքին:

ՆՈՐԱՅՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ